

A Kalandozás a tükörben című Pilinszky-mese hatásának vizsgálata óvodáskorú gyermekek körében. Illusztrációelemzés.

Meszlényi Viktória

meszlenyiviki.jgypk@gmail.com

SZTE JGYPK Alkalmazott Pedagógiai Intézet

Tanulmányomban a címben jelzett irodalmi alkotást Orosz István és Bálint Endre illusztrációsorozatának egy-egy képi elemén keresztül értelmezem. Kiemelt figyelem irányul a tükör motívumára, mint a valóság és a fikció határát szimbolizáló metaforára. Vizsgálatom során feltárom, hogy a vizuális elemek, mint például a geometriai formák, a színek szimbolikája, a térszervezés és a tárgyak jelenléte vagy hiánya miként befolyásolják a befogadói értelmezést és támogatják a narratíva kibontását. A szemiotikai és intermedialis elemzés során a szöveg és kép közötti párhuzamok és eltérések kerülnek feltérképezésre. Az eredmények azt mutatják, hogy a két illusztrátor vizuális rétegekkel gazdagítja a történetet, ezáltal mélyebb érzelmi és gondolati bevonódást tesz lehetővé.

Kulcsszavak: tükör-metafora, színszimbolika, fikció és valóság, gyermeki befogadás

*

Orosz István illusztrációjának vizsgálata

*„A tükör: minden képi ábrázolás előképe, tükröt tartani a világnak:
a művészet legősibb metaforája”
(Orosz, 2013. 147. o.).*

A vizsgált képsorozat illusztrátora, Orosz István által megfogalmazott, nyelvileg kifejezett metafora képi reprezentációját láthatjuk a grafikákon, különös tekintettel arra a képre, amely bizonyos értelemben a tér „szétbontását” valósítja meg (1. ábra). Az illusztráción ugyanis egy szoba részletét ábrázolja, melynek közepén egy teret kettémetsző tükör helyezkedik el, benne a Kisfiú alakját (csaknem egész testét) láthatjuk. Azaz a Kisfiú megjelenítődik a tükör előtt (vagyis a szétbontott tér egyik szegmensében), de a tükörben visszatükröződve is (azaz a szétbontott tér másik szegmensében). Ez a beállítás akár szimmetrikus kompozíciót is eredményezhetne, Orosz István azonban egy, a képi világot „izgalmasabbá tevő” perspektívát használ: a nézőpontot a vertikális tengelytől jobbra jelöli ki (így a szereplő testét kissé „elforgatva” látjuk). A tárgyak szétszórtan, rendszertelenül helyezkednek el, függő sokszögekből álló gömböket,

poliédereket ábrázol a kép. Az illusztráción tehát két világ jelenik meg, egy virtuálisan valóságosnak beállított világ és egy „valóságon” túli, fiktív világ, amelyet a tükör túloldalán találunk.

Egy geometriai forma és egy könyv megjelenik a tükörben is, vizuális értelemben tehát a fiktív világ részeként. Ezeknek az elemeknek/képi részleteknek az illusztrátor így kiemelt szerepet ad tartalmi szempontból is. Az egyes tárgyak a képi síkkal 30, 45, 90 fokos szöveget zárnak be. A nyitott könyvek és a szandál egyik párja jellemzően 30 és

1. ábra: Orosz István illusztrációja Pilinszky János Kalandozás a tükörben című meséjéhez

45 fokos szögben rendeződik el, valamint a kép központi eleme, a tükör pedig 90 fokos szöget zár be. A szandál másik párja párhuzamosan helyezkedik el a képi síkkal. Az egymásra merőleges, illetve egymással párhuzamos parkettaelemek térbeli hatást keltenek. Néhány élénk szín feltűnik a képen: a sárga, a kék és a rózsaszín. Ezekkel a színekkel kiemeli a sokszögekből alkotott gömbszerű formákat, poliédereket. Alapvetően paszellszíneket láthatunk, inkább a sötét színek és az árnyékok dominálnak. A sárga szín a boldogságot, optimizmust szimbolizálja. A kék a víz és az égbolt jelképe, valamint biztonságérzetet is jelent. A halvány rózsaszín az ártatlanság, gyengédség szimbóluma. Ezen az illusztráción arányosan ábrázolja a művész a Kisfiút, illetve az őt körülvevő tárgyakat. A középpontban a Kisfiú áll, rá irányul a tekintet, megvilágított kompozícióban láthatjuk. Ez a fény-árnyék hatásnak köszönhető, mely alapján a sötét függöny és a tükörben visszatükröződő sötétség kontúrt ad a Kisfiú alakjának, így kiemelt szerepet kap a képen. A földön lévő tárgyak kevésbé hangsúlyosak.

A befogadás folyamata Varga Emőke írása alapján három fázisra bontható. A megfelelések, a spáciumok és az entrópiák szintjére. (Varga, 2012. 37. o.). Az olvasás-nézés folyamatának, amely során a képet és a szöveget egyidejűleg fogadjuk be, az első szintje tehát a megfelelések szintje. Ezen a szinten a befogadó a szöveg és a kép, azaz a két médium közötti azonosságokat észleli. „A befogadói tudatban a verbális médium egy témaeleme, egy motívuma, egy metaforája stb. a vizuális médium egy-egy figurájának, ikonikus elemgyűjtésének, a megnevezett szín a megfestett színnek, a leírt forma egy alak képi reprezentációjának stb. felel meg” (Varga, 2007. 16. o.). A szöveg és kép vonatkozásában számos azonosság mutatkozik az 1. ábrán. Az illusztráción a Kisfiú előtt láthatjuk a tükört, mint egy ajtót, ami a szövegben a következőképpen jelenik meg: „*akár egy szárnyas üvegajtó, lassan/ megnyílt előtte a tükör.*” Amint a Kisfiú megérkezett Tükörországba, a szöveg alapján „*színes lámpák függték alá/ a fekete magasból;/ kékek, sárgák, lilák, mindenfajta színűek.*” A képen erre a szövegrészre vonatkozó, azonosítható elemek: a színes geometriai formák, a poliéderek, melyek a fiktív világ tükör által megjelenített részén, illetve a valóság oldalán is megjelennek. A szövegben említett „*fekete magas*” a képen sötét kontrasztként látható a tükörben.

A megfelelések szintje után eljutunk a spáciumok szintjére, ahol a szöveg-kép viszonylatában a hiányokat és a többleteket vizsgáljuk. Előfordulhatnak olyan képi reprezentációk, melyek a hozzá kapcsolódó szövegrészben nem jelennek meg, ezek a hiányok. Tehát „*a médiumok, illetve a jelrendszerek, a szöveg és a kép, teljes mértékben soha nem hozható egymással fedésbe*” (Varga, 2007. 18. o.). A vizsgált illusztráció esetében a szövegben nem jelenik meg a képen ábrázolt négy nyitott könyv, amelyek a padlón hevernek, valamint egy pár szandál, és a függöny sem kerül említésre a szövegben, ezek tehát a szövegmű szempontjából hiányok. Éppen ezért pluszjelentéssel bírnak a kép szempontjából, hiszen az illusztráción kiemelt szerepet kapnak. Úgy vélhetjük, hogy a könyv az univerzum szimbólumaként jelenik meg. A Szimbólumtár (Pál és Újvári, 2001, szerk.) magyarázatában a nyitott könyv a tanulás, a bölcsesség jelképe, bárkinek gondolatokkal, tudással szolgál. Az univerzumban a két világ megjelenése bekövetkezik

a történet során (a valóságos világ és a fiktív világ). Emellett a könyv, mint a tudás, mint valami újnak a megismerése (illetve ennek lehetősége) a fiktív világba történő átlépést is szimbolizálja. A szandál (lábbeli, cipő) az utazás jelképe lehet, egyúttal megfelelője a nyelvi kifejezett történetnek, hiszen a Kisfiú egy utazás előtt áll, egy másik világ megismerésére vállalkozik. A függöny jelentése az általános szimbolika szerint a titok elfedése, az elválasztás, valaminek az elrejtése. Jelen illusztráció esetében Tükörországot rejti el, a fiktív világ titkait határolja el a valóságos világtól. A képen a tükör mögött helyezkedik el, tehát már lerántották a leplet az elrejtett világról, ezáltal megnyílik az út a Kisfiú előtt Tükörországba. Van olyan eset is, amikor a szövegben meghatározott tárgyi elemek az illusztráción nem kerülnek megjelenítésre. „A Kisfiú belépett a tükörbe” szövegrész nem jelenik meg a képen, nem látunk lépésre utaló mozdulatot. Ahogy megérkezett a fiú Tükörországba, azaz a tükör másik oldalára, a képen feketén megjelenített fikcióba, a szöveg szerint „a határmezsgyét puha fű takarta” – ezt a részletet sem jeleníti meg a kép. A médiumok közt megjelenő többletek vizsgálata során szembeötlő továbbá, hogy a képen a virtuálisan valóságosnak beállított világban négy színes geometriai formát ábrázol a művész, a fiktív világ oldalán, a tükörben pedig csak egy ilyen forma jelenik meg, tehát a valóságos oldalon többletben vannak a poliéderek, pedig a szöveg alapján ebben a világban nem fordulnak elő. A textus alapján a fiú „átosont az/üres szobába, a tükörhöz”, de a képen nem üres a szoba, hanem könyvek és egy pár szandál látható a tükör körül és a magasból lógó poliéderek is megtöltik a teret.

„A maradványok és az üres helyek erejének, inspiratív hatásának köszönhetően a befogadás folyamatában ezzel eljutunk a harmadik szintre, az entrópiák szintjére” (Varga, 2007. 18. o.). Az értelmezés során belátjuk, hogy a művész miért jelenít meg egyes elemeket, információkat az illusztráción, továbbá miként jelenik meg a metaforikus, illetve a kozmikus ábrázolás. Valamint belátjuk, hogy a kép, illetve a textus milyen pluszjelentéseket hordoz, milyen magasabb tudati szint, emberen túli világ jelenik meg. A kép központi helyén megjelenített tükör, mint a szövegben is említett ajtó kerül ábrázolásra. Ez az itteni és a távoli világ kozmikus ábrázolása, amely a kint és a bent ellentétet is megjeleníti. A tükör, mint a valós és a képzeletbeli világok közötti kapu metaforája értelmezhető. Az emberen túli világba való átlépést tudja biztosítani. A szöveg által említett „fekete magas” a kozmikus világ messzeségét, rejtelmességét mutatja, ahova egyetlen lépéssel jut át a történet főszereplője.

Bálint Endre illusztrációjának vizsgálata

Bálint Endrének a meséhez kapcsolódó első illusztrációja (2. ábra) párhuzamba állítható Orosz István fentebb elemzett illusztrációjával, hiszen a kép koncepciója lényegében azonos. Annyiban legalábbis, hogy a Kisfiú figurájának teljes egészét láthatjuk itt is, de ez esetben háttal ábrázolva. A főszereplőt mozdulat közben láthatjuk, amikor is egy ajtón lép át a fiktív világba. A jobb lába ugyanakkor úgy van ábrázolva, hogy egyszerre

percepcionálhatjuk az ajtókeret előttre és mögé is. A mozdulat tehát két időpillanatot is mutathat, amikor még a valóságos világban van a fiú, illetve amikor már átlépte a valóság határát, belépve ezzel a fikcióvalóságba. Jobbra és balra, mint egy ablaküveg, szárnyas ajtó, egyfajta kettős tükör látható. Egy „szárnyas tükör”, ahogyan a szövegben említi Pilinszky. Tehát jelen esetben a Kisfiú egy ajtón lép át, és az őt két oldalról körülvevő tükörben visszatükröződő alakját láthatjuk. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a bal oldali tükör miért nem a középén átlépő alakot tükrözi. Ha megfigyeljük a két oldalsó szárnyat, akkor feltűnik, hogy a jobb és bal oldali tükör egymást mutatja.

Rátapasztotta kezét a tükörre.
Érezte az üveglap hidegét, s ime,
akár egy szárnyas üvegajtó, lassan
megnyílt előtte a tükör.
A kisfiú belépett a tükörbe.

2. ábra: Bálint Endre illusztrációja Pilinszky János *Kalandozás a tükörben* című meséjéhez

A színek tekintetében minden Bálint-illusztráción a zöld és a fekete szín jelenik meg. Ezek jelentését a későbbiekben részletezem. A téri távolságok nem érzékelhetők a képeken, mert a művész mindent síkban ábrázolt. Nincsenek tériesített testek, a távolságokat úgy érzékelteti, hogy egymás fölé és alá helyezi el a szereplőket, tárgyakat. Az illusztrációk képi világa a gyermekrajzokéhoz hasonlatos, Bálint Endre egyszerű vonalakkal rajzolja meg a képeket, a satírozás, a kontúrvonalból kifutó színezés jellemzi az illusztrációkat. A vizsgált kép esetében a fiú a tükörhöz mérten a valóságos arányoknak megfelelően van ábrázolva.

Kibédi Varga Áron modellje alapján az illusztráció szemiotikáját (jelek, jelrendszerek vizsgálatát) három szinten, morfológiai, szintaktikai és szemantikai szinten végezhetjük el (*Kibédi Varga*, 1998).

A morfológiai szinten, a Kibédi-modell alapján megvizsgálhatjuk az illusztrációk helyét és formátumát a fizikai értelemben vett szöveg-kép viszonylatban. Az elemzett illusztráció (2. ábra) a szöveg alatt helyezkedik el, ezzel megtöri a folyamatosságot, a szöveget tipográfiai szempontból tagolja. Nem egész oldalas a kép, csak az oldal háromnegyed részén helyezkedik el. A fölötte lévő szöveg lényegében „leírja”, amit a képen látunk. A szöveg értelmezése alapján értjük meg az illusztrációt, hiszen nem tartozik külön magyarázat, felirat az ábrához. A kép a szöveg lényegi elemeit emeli ki, ezáltal megkönnyíti a médiumok egymásra vonatkoztatásának feladatát.

A színek vizsgálata során észrevehetjük, hogy Bálint Endre csak két színnel, zölddel és fekete színekkel dolgozott. A zöld szín nyugalmat, harmóniát, biztonságot sugall. Ez jelentéssel bír, hiszen a Kisfiú egyrésztől egy biztonságos környezetben találja magát, amikor átlép Tükörországba. Másrésztől azonban, miként a fekete szín a félelmet, az ismeretlent és a halált szimbolizálja, a Kisfiú a fiktív világba való átlépéssel egy ismeretlen világban találja magát, ahol a halál és a félelem is megjelenik.

Előfordul, hogy egy-egy oldalhoz nem tartozik konkrét illusztráció, ebben az esetben az illusztráció hiányáról beszélünk. A *nap születése* című kötetben a műhöz 16 illusztráció tartozik. Három olyan oldal van, amelyen nincsen kép (73. oldal, 84. oldal, 88. oldal), az összes többi oldalon ábrázolja a cselekményt. Ennek az lehet az oka, hogy a történet első oldalát nem akarta megtörni a művész egy illusztrációval, illetve a következő oldal illusztrációja nagyban kapcsolódik a történet első oldalán leírtakhoz. Az illusztrációt nem tartalmazó oldalon a tükörről van szó, és a történet első illusztrációja egy tükröt ábrázol a Kisfiúval. A 84. oldal esetében a textus történetének lényege, hogy a Kisfiút milyen feladattal bízta meg a király, tehát a jövőben mit kell teljesítenie, hogy megmenthesse a királylányt. Ebben az esetben, vélhetően, a jövőre utaló időábrázolás miatt hiányzik az illusztráció. A harmadik olyan oldal, ahol nincs ábrázolás, azzal magyarázható, hogy a szöveg előtt, illetve után található illusztrációk kapcsolódnak a 88. oldal szövegrészéhez.

A szintaxis a nyelvtannak a szószerkezetekkel foglalkozó része, azaz szószerkezetten. Az illusztrációk esetében a szintaxis a képsorozaton belül az egyes képek közötti összefüggéseket vizsgálja. Arra irányul, hogy a befogadó számára a szöveg nélkülözhetetlen

a képek teljes megértéséhez. Hiszen „*az illusztráció narratív folytonossága szaggatott: a teljes történetet belőlük 'kiolvasni' lehetetlen, de a képek kölcsönösen hozzájárulnak egymás felismerhetőségéhez: azáltal, hogy a színek és formák nem változnak váratlanul és a szövegből nem magyarázható módon, azáltal, hogy (legalábbis részben) ugyanazokat a lényeket és tárgyakat ábrázolják, azáltal, hogy az egyes jelenetekben mindig van olyan elem, amelyik egy előző vagy következő képben fellelhető elemre utal*” (Kibédi Varga, 1998. 211. o.). Számos összefüggést fedezhetünk fel a képsorozat egyes elemei között. Bálint Endre képei esetében felismerhetjük a Kisfiú alakját, noha a legtöbb illusztráció a fiút háttal ábrázolja. A történet előrehaladtával a többi szereplő is megjelenítődik, akiket ugyancsak felismerhetünk, de a szöveg elolvasása nélkül nem értjük meg a képi összefüggéseket. Fellelhetünk az illusztrációk között összekötő elemeket, amelyek az előző illusztrációról átvezetik a történetet a következő képre. Ilyen összekötő elemek a következők: a Kisfiú, az öregasszony, a király, a katonák, a füst, a növények, a tükör. Ezek a személyek és tárgyak kötik össze a történet képeit.

A Kibédi-modell harmadik szintje, a szemantikai szint, a beszéd vagy szöveg nyelvi jeleinek a belső gondolati, tartalmi képzeteit, a képzetek közti összefüggéseket vizsgálja. A történethez kapcsolódó illusztrációk közül 14 illusztráció tartalmaz emberalakot. Megjelenik a Kisfiú, a király, az öregasszony, a katonák és a Kislány is az ábrázolt figurák közt. Két oldal illusztrációja viszont nem tartalmaz emberalakot. Az egyik ilyen képen egy gyertya jelenik meg a gyertyatartóban, és egy cserepes virág. Ezeket mind említi a szöveg (a képek mellett elhelyezett szövegrészek). A másik képen, ahol nem jelenik meg emberalak, ott a Tükörország tengerpartján lévő házikó látható. Minden leírt elemet ábrázol az illusztráció „*a kép sohasem mond ellent a szövegnek, hanem aláhúzza, megerősíti mondanivalóját*” (Kibédi Varga, 1998. 212. o.).

Irodalom

- Kibédi Varga Áron (1998): *Szöveg és illusztráció: A „Kis Herceg” ürügyén*. In: Petőfi S. János, Békési Imre és Vass László (szerk.): Szemiotikai szövegtan 11. JGYF Kiadó, Szeged. 207-214.
- Orosz István (2013): *Válogatott sejtések*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Orosz István (2021): *Mekkora kép*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Pál József és Újvári Edit (2001, szerk.): *Szimbólumtár*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Pilinszky János (1974): *A nap születése*. Móra Könyvkiadó, Budapest.
- Pilinszky János (2007): *Mesék*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Propp, V. J. (1999): *A mese morfológiája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tüskés Tibor (1986): *Pilinszky János alkotásai és vallomásai tükörében*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Varga Emőke (2007): *Kalitka és korona. Kass János illusztrációi*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Varga Emőke (2012): *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.